

Кундеус О. М. Об'єктивні засади кластеризації фермерської діяльності / О. М. Кундеус // Інноваційна економіка. – 2011. – №1. – С. 79-83.
УДК 330:334

Кундеус О.М.,
к.е.н, доцент

Тернопільський національний економічний університет

ОБ'ЄКТИВНІ ЗАСАДИ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Необхідність розгляду фермерської діяльності з позиції кластерного підходу зумовлена наявністю ряду проблем, а саме: низьким рівнем доходності, що викликаний недостатнім економічним розвитком сільського господарства, відсутністю належного агротехнічного сервісу, соціальними та екологічними проблемами на селі, тощо. Це проблема для сільського населення, оскільки саме воно потерпає від бідності; від неефективного функціонування місцевої влади. Бідні громадяни – це низькі доходи, безперспективність у веденні бізнесу, низька купівельна спроможність та соціальна нестабільність.

Для вирішення проблеми бідності на селі необхідно провести кластеризацію фермерської діяльності, забезпечити економічний розвиток сільського господарства, який призведе до збільшення доходів сільського населення і зростання надходжень до місцевого бюджету, буде стимулювати розвиток місцевого бізнесу. В умовах кластеризації фермерства необхідно розробити та впровадити довгострокові програми місцевого розвитку, активно залучати інвестиції в економіку сільських територій, створити позитивний імідж села/регіону як перспективного місця для вкладення капіталів, що дають віддачу, тощо.

Аналіз останніх результатів наукових досліджень і публікацій.

Кластерний підхід до структурування галузей економіки, обґрунтування стратегій економічної політики й підвищення конкурентоспроможності видів діяльності, галузей та регіонів є загальновизнаним. Ідея про те, що успіхи національної економіки та її конкурентоспроможність залежать в основному від локальної концентрації спеціалізованих галузей, простежується у роботах зарубіжних авторів з кластеризації: А. Маршалла, І. Толенадо, Д. Сольє,

М. Портера, Т. Андерсона, В. Елшера, М. Енрайта, В. Прайса, М. Превезера, С. Розенфельда, Е. Фрезера, С. Хартмана, Г.Шмітца.

Адаптацію зарубіжних і вітчизняних концепцій кластерів до українських реалій провели О. Амоша, М. Войнаренко, В. Геєць, В. Дикань, О. Длугопольський, З. Козир, В. Ляшенко, М. Малий, Л. Марков, Н. Меркулов, Ж. Мінгальова, К. Некрасова, С. Осадчук, Л. Петкова, Г. Полевик, Г. Семенов, С. Соколенко, В. Чужиков та інші.

Разом з тим у вітчизняній науковій літературі по суті не існує цілісного дослідження кластерних проблем окремих видів діяльності, зокрема фермерської, пов'язаних з кооперуванням виробництва для збільшення його масштабів, покращання матеріально-технічного забезпечення і фінансування діяльності фермерських підприємств. Це обумовило актуальність і необхідність розвитку даного наукового напрямку.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування сутності кластеризації фермерської діяльності та використання засад кооперації у формуванні кластерних фермерських об'єднань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластери та мережне співробітництво фермерських і пов'язаних з їх діяльністю утворень представляють собою середовище для впровадження науково-технічного прогресу в сільському господарстві, генерації і комерціалізації агротехнічних знань, з метою максимального використання аграрного потенціалу..

Вперше на феномен кластера звернув увагу Альфред Маршалл. Більше ста років тому, він помітив тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній в "промислових регіонах". Маршалл звернув увагу на синергічний ефект, що досягається при об'єднанні та підвищенні рівня спеціалізації малих підприємств.

Ще в 1934 році Шумпетер в своїй роботі про роль підприємців в економічній діяльності, відмітив факт інноваційної діяльності кластерів.

Однак, саме аналіз Майкла Портера конкурентної переваги націй привернув увагу аналітиків та високопоставлених політиків до концепції

промислових кластерів [1, с. 76].

Подальші дослідження показали, що кластери характеризують собою нову та перспективну для української економіки форму організації економічного процесу, зменшення впливу ризиків і збільшення прибутку, підвищення конкурентоспроможності продукції. Це одна з форм стратегічного альянсу, група взаємозалежних підприємств, що географічно є сусідніми, і організацій, що діють у певній сфері та взаємодоповнюють один одного. Встановлено, що кластер – це географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими, стабільними коопераційними відносинами [2, с. 10].

Щодо сутності кластерів фермерської діяльності слід відмітити, що це локалізована територіально-виробнича форма кооперації фермерських підприємств та взаємопов'язаних з їх діяльністю інших учасників кооперації приватного сектору, які спільно створюють умови для високоефективного сільськогосподарського виробництва на основі використання досягнень науково-технічного прогресу, що характеризується виробництвом конкурентоспроможної продукції, а також наявністю погодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників та соціально-економічний розвиток регіону.

Таким чином, завданням для аграрної економіки є необхідність переходити від ізольованих фермерських господарств до безлічі різних, стабільно діючих кластерів, розширювати та поглиблювати їх діяльність, збільшувати її ефективність та позитивну динаміку в майбутньому. За допомогою фермерських кластерів для регіону є: можливість збереження та зміцнення єдиного економічного простору сільської території.

У кожному кластері виділяються об'єкти наступних типів: "ядро" – об'єкти, навколо яких групується кластер, що виконують основний вид діяльності кластеру; "доповнюючі" – об'єкти, діяльність яких прямо забезпечує функціонування об'єктів "ядра"; "обслуговуючі" – об'єкти, наявність яких обов'язкова, але діяльність яких прямо не пов'язана з функціонуванням

об'єктів "ядра"; "допоміжні" – наявність яких бажана, але не обов'язкова для функціонування інших об'єктів кластера.

Кластер може включати велику і малу кількість фермерських підприємств, а також великі і малі обслуговуючі фірми в різному співвідношенні. Територіальне охоплення кластеру може варіюватися від одного села до регіону. Кластери відрізняються за своїми розмірами, широтою охоплення та рівнем розвитку. Деякі кластери складаються в основному з малих і середніх підприємств.

Враховуючи, що в основі формування кластерів є кооперація фермерських господарств, важливо проаналізувати історичні етапи її розвитку, сутність і принципи їх створення та механізм функціонування.

Варто відмітити, що необхідність застосування ідеї кооперації залишалася з часів первіснообщинної формації, коли завдяки їй ставала можливою різноманітна спільна господарська діяльність. Досвід застосування кооперації було відоме кілька тисяч років тому в Древньому Єгипті, Греції та Римі, де спільна праця знаходила своє вираження в об'єднаннях, асоціаціях вільних ремісників».

Еволюційна форма процесу кооперації, для якої характерно поступове кількісне нагромадження, що веде до якісних змін у розвитку самої науки і виробництва одержала подальший розвиток і застосування в Європі, наприкінці XVIII століття, коли виникли перші виробничі кооперативи у Франції, споживчі кооперативи в Англії, Голландії, Швейцарії, сільськогосподарські і постачальницькі кооперації в Німеччині й Італії.

Масовий розвиток кооперації в Україні одержав наприкінці XIX–початку XX століть, але перше сільськогосподарське економічне товариство з'явилося в Петербурзі ще в 1765 р. У 1897–1915 р. поряд зі швидкими темпами приросту кредитних товариств також швидко росла в Україні і сільськогосподарська кооперація. Якщо наприкінці XIX століття в країні нараховувалося тільки 80–90 товариств, то в 1910–1915р. їх виникало більш тисячі щорічно [3].

У цей же період був проведений перший Всеукраїнський кооперативний

з'їзд і відкрився Московський народний банк – як фінансовий центр української кооперації. Поява великої кількості кредитних і сільськогосподарських товариств пояснюється вигідністю кооперації, яку почало усвідомлювати селянство. До 1917 р. у українському селі половина сільського населення включилося в кооперативний рух [4].

Новий етап кооперації селян Україні припадає на період непу. Так, за 1922–1925 р. кількість товариств по переробці і збуту продукції як і кількість кредитних товариств зростає в 2 рази при загальному рості кількості сільськогосподарських кооперативів у 2,4 рази. Кооперація стала кровною і зрозумілою справою для мільйонів селян, оскільки вона внутрішньо належна фермерському господарству і невіддільна від нього. Таким чином, розвиток організаційно-правових форм сільськогосподарської кооперації відображав процеси її розширення, спеціалізації й у кінцевому рахунку – зростання їхньої економічної ролі серед конкурентів.

У багатьох країнах сільськогосподарська кооперація розвивалася по шляху усе більш повного застосування товарно-грошових відносин, домагаючись нових позитивних результатів у забезпеченні високого рівня життя членів кооперативу у своєму економічному становленні.

Таким чином, стає зрозумілим особлива актуальність досліджень останніх років, пов'язаних з необхідністю відпрацювання питань теорії і практики побудови кооперативних господарств, створення в агропромисловому комплексі країни єдиної кооперативної системи [5], розгляду актуальних проблем сучасних зв'язків і відносин, що виникають при міжгосподарській кооперації, регулювання організаційно-економічних і правових основ кооперування фермерських господарств, виявлення проблем розвитку кооперації в сільському господарстві, обґрунтування концепції господарського механізму кооперативних об'єднань на селі [6] та ін.

Важливе місце в програмі аграрних реформ на найближчі роки повинні займати заходи, спрямовані на відродження справді кооперативних форм і принципів у взаєминах як фермерських господарств, так і між іншими

сільськогосподарськими підприємствами

Необхідність розвитку міжфермерської кооперації пояснюється двома причинами. Перша – кооперація, як один з основних факторів підвищення рівня економіки фермерських господарств забезпечує більш раціональне використання матеріальних, фінансових засобів, знижує потребу в них. Друга – кооперація є інструментом включення фермерів у ринкові відносини і сприяє створенню в АПК конкурентоздатного сектора. Як показує практика, при кооперуванні фермерами засобів і ресурсів, досягнуті показники в господарській діяльності малих сільськогосподарських формувань помітно вище.

До основних причин створення системи кооперації фермерських господарств відноситься нерозвиненість виробничо-економічних зв'язків і кооперування цих малих формувань як між собою, так і з іншими підприємствами системи АПК. Кооперація сьогодні в Україні практично відроджується заново, але в той же час багаторічний закордонний досвід свідчить, що поєднання переваги концентрації виробництва та особистої зацікавленості фермера в країнах класичного фермерства досягається шляхом кооперації.

Кооперативи фермерів займають стійкі передові позиції в агропромислових комплексах Японії, Європейських і Північно-Американських країнах. Розвиваючись у багатьох сферах АПК, вони є найбільшими виробниками і постачальниками сільськогосподарської продукції в рамках національних і міжнародних аграрних ринків. У США і Канаді фермерські кооперативи, у яких беруть участь 30–40% фермерів, стали серйозними конкурентами великим аграрним фірмам [7]. У Японії в подібних кооперативах бере участь практично все селянство і йому належать ведучі позиції у вирішенні продовольчої проблеми. Роль продукції фермерських кооперативів у валовому національному продукті АПК цих країн постійно збільшується.

Досвід кооперації фермерських господарств багатьох країн дозволяє виділити ряд методологічних і практичних підходів організації цього руху, що

становлять чималий інтерес для регіонів нашої країни, що приступають, по суті, заново до організації ефективної аграрної кооперації.

Так, світова практика економічно ефективної і стійкої сільськогосподарської кооперації, насамперед, вказує на необхідність системного і комплексного підходу до створення міжфермерської кооперації. Доцільно у міру розвитку цього руху, поширювати кооперативні форми організації фермерського виробництва на всі стадії виробничого процесу, тобто система повинна мати загальність охоплення. Вона повинна включити різні кооперативи, орієнтовані на ринок: довиробничі – по науковому забезпеченню та підготовці кваліфікованих кадрів; по організації виробничо-технічного обслуговування і постачання, по збуту продукції і послуг.

У розвинутих країнах Європи створена розгалужена мережа підприємств по наданню послуг фермерам. За своїм господарсько-правовим статусом ці формування підрозділяються на кілька груп, у т.ч. і на дилерські пункти. Вони являють собою торгові підприємства по реалізації фермерам різної техніки (нової, старої), запасних частин, а також здійснюючі ремонт і технічне обслуговування машин. Взаємини дилера і підприємства, що поставляють різне устаткування, ґрунтуються на прямих комерційних принципах. Правова сторона цих взаємин визначається договором (контрактом).

Поряд з дилерською службою, у всіх цих країнах важливу роль в обслуговуванні фермерських господарств відіграє і фермерська кооперація. Так, з метою відстоювання своїх позицій і інтересів перед тиском великих підприємств по постачанню засобів виробництва фермери добровільно поєднуються і створюють постачальницькі кооперативи, що є чинником, який забезпечує ринкову конкуренцію і виключає монопольний диктат дилерської служби великих фірм-постачальників.

У Німеччині, особливістю аграрної структури якої є наявність великої кількості дрібних господарств, такі кооперативи сільських товаровиробників відіграють ключову роль у постачанні сільського господарства засобами виробництва. Організаційно багато сільськогосподарських кооперативів у цій

країні входять до складу єдиного найбільшого кооперативного об'єднання. Відмітною рисою сільськогосподарської кооперації в Німеччині є широко розповсюджена колективно-кооперативна форма надання виробничо-обслуговуючих послуг.

Ефективне функціонування міжфермерської кооперації, як показує досвід США, Канади, Японії, Європейських країн, неможливо без системи фінансових кооперативів і організацій, що займаються соціальними питаннями. Метою подібної системи – фінансування виробничих і соціальних витрат кооперативів на пільгових умовах через кооперативні банки (дешеві кредити) і підтримки з боку уряду (державні дотації).

Разом з тим цей же закордонний досвід переконливо свідчить, що ніякі пільгові кредити і капітальні вкладення, ніяка найкраща матеріально-технічна база не можуть дати очікуваного результату при відсутності у фермерів діючих внутрішніх стимулів до розвитку кооперації, а в знову організованих об'єднаннях фермерських господарств – гнучкості, легкої адаптованості до умов зовнішнього середовища, що швидко змінюються. Наявність таких властивостей, якими повинна володіти система фермерських кооперативів, має на увазі існування декількох форм кооперативів, як створення тимчасових об'єднань (на час збирання чи збуту продукції), вертикально і горизонтально інтегрованих кооператорів, що здають в оренду засоби виробництва.

Та ж світова практика показує, що в кооперативному русі сільгоспвиробників можуть мати місце й ефективно функціонувати різні типи кооперативів – великі, середні і дрібні. Тому, досліджуючи закордонний досвід організації фермерських кооперативів, варто враховувати об'єктивні розбіжності в умовах діяльності цих ланок інфраструктури АПК у Україні й інших країнах. Якщо в нашій країні фермерські господарства роблять лише перші кроки, поки нечисленні й економічно слабкі, то в аграрному секторі багатьох розвинутих держав ці сільськогосподарські формування малого бізнесу представляють не тільки пануючу форму господарювання, але і досить численні, економічно сильні і здатні самостійно фінансувати створення і

функціонування фермерської кооперації.

Досвід країн ЄЕС, Центральної і Північної Америки, Японії свідчить, що немаловажним і ефективним підходом кооперування фермерських господарств є територіальний принцип [8]. Його зміст полягає в об'єднанні засобів і зусиль фермерів визначеної території, у строгому розподілі функцій між учасниками кооперативу, їхніми регіональними організаціями і національними союзами кооперативного руху. Останні, у свою чергу, представляють інтереси фермерів в уряді і на зовнішньому ринку, що не виключає вихід на закордонного покупця самими фермерськими господарствами та їх регіональними кооперативами.

Так, одним з позитивних прикладів об'єднання фермерів у США є регіональний кооператив "Гроумарк", що поєднує фермерські господарства і місцеві кооперативи декількох штатів. У діяльності даного кооперативу переважає торгівля матеріально-технічними засобами з річним оборотом роздрібною торгівлі в 1 млрд. доларів. У цій системі працюють більш 5 тис. чоловік і обслуговує вона 200 тис. фермерів [8].

Досвід створення розвитку таких кооперативів у державах Центральної Америки показує, що не завжди діє правило "чим більше, тим краще". Всі успішно діючі регіональні кооперативи в цих країнах росли в тих розмірах, наскільки широко проникали на ринки збуту в спочатку охоплюваному районі, а деякі з них – в основному шляхом географічного розширення сфери послуг.

Тому регіональний кооператив необхідно розглядати, швидше за все, як спробу поєднати позитивні риси малих формувань на рівні фермерських господарств із перевагами більш великого, професійно керованого підприємства. Визначення оптимальних і вихідних масштабів необхідно здійснити шляхом виробничих досліджень у різних регіонах, пристосовуючи ці схеми організації до місцевих обставин.

Фермерські кооперативи багатьох країн жорстко орієнтуються на світові зразки якості сільськогосподарської продукції. З цією метою вони проводять постійний контроль якості кооперативної продукції. Причому не тільки при її вирощуванні, але і при реалізації. На думку закордонних фермерів,

впровадження контрактних відносин, що допускають відмовлення покупця від закупівлі продукції, якість якого нижче тієї, що встановлено в договорі, є ефективним засобом боротьби за якість. Контракти відбивають прагнення кооперативів регулювати умови виробництва і збуту в фермерських господарствах для забезпечення обсягу і якості виробленої продукції.

Для створення і функціонування кооперативних форм господарювання запропоновані наступні принципи: наукова обґрунтованість і економічна доцільність створюваних формувань на кооперативній основі; добровільність входження фермера в нову господарську структуру і демократичний характер прийняття документів і рішень; вибір форм господарювання, що забезпечують взаємну зацікавленість фермерських господарств, підприємств і державних структур; самостійність і самоврядність кооперативного формування в господарській діяльності; регіональна соціально-економічна спрямованість діяльності нового суб'єкта господарювання.

При створенні і становленні кооперативів необхідна підтримка держави, зокрема, шляхом надання їм кредитних і податкових пільг на початковій стадії діяльності, пов'язаній з формуванням матеріально-технічної бази.

Таким чином, виходячи з вітчизняного і закордонного досвіду, можна стверджувати, що фермерство як соціально-економічний уклад, як товарне виробництво не зможе повною мірою відбутися й ефективно розвиватися без створення в кожному регіоні системи кооперативних формувань, які складають об'єктивні засади кластеризації фермерської діяльності.

Висновки з даного дослідження. Кластери характеризують собою нову та перспективну для української економіки форму організації економічного процесу, яка забезпечує зростання прибутку, підвищення конкурентоспроможності продукції.

Кластери фермерської діяльності – це локалізована територіально-виробнича форма кооперації фермерських підприємств та взаємопов'язаних з їх діяльністю інших учасників кооперації приватного сектору, які спільно створюють умови для високоефективного сільськогосподарського виробництва

на основі використання досягнень науково-технічного прогресу що характеризується випуском конкурентоспроможної аграрної товарної продукції.

За допомогою фермерських кластерів для регіону є: можливість збереження та зміцнення єдиного економічного простору сільської території.

При формуванні кластерів фермерської діяльності необхідно використати засади зарубіжного і вітчизняного досвіду щодо формування і функціонування кооперації фермерських господарств.

Література

1. Портер М. Е. Международная конкуренция. / М. Е. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 495 с.
2. Тюкаев Д. А. Управление инновационным развитием экономики муниципального образования на основе кластерного подхода: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством: управление инновациями и инвестиционной деятельностью" / Д. А. Тюкаев. – Саратов, 2006. – 21 с.
3. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу/ В. В. Зіновчук. – 2-е видання. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
4. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: Навч. посібник / В. В. Зіновчук, Л. В. Молдаван, В. Б. Мосаковський та ін. / За ред. В. В. Зіновчука. – К.: Вища освіта, 2001. – 464 с.
5. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практ. посіб./ Р. Блок, В. В. Гончаренко, Н. А. Іванова та ін. – К. : Урожай, 2001. – 288 с.
6. Козаченко А. В. Основы корпоративного управления : учебное пособие / Козаченко А. В., Воронкова А. З., Коренев З. Н. // Луганск, изд-во ВЛУ, 2001. – 480 с.
7. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / Туган-Барановский М. И. // М.: Экономика, 1989. – 496 с.
8. Історія кооперативного руху / Бабенко О. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А. та ін. – Львів : Інститут Українознавства НАН України, 1995. – 412 с.